

N E P Á L

Bevezető

A másfél Magyarország méretű Nepál a Gangesz-síkság és a Himálaja nyolcezer csúcsai között helyezkedik el.¹ Mai területét a 18. század második felében egyesítették a gurkha Sáhí-dinasztia égisze alatt. Korábban alapvetően a Kathmandu-völgyet lehetett Nepálnak tekinteni: ez az eredetileg névások által benépesített, nagyjából 600 km² kiterjedésű vidék először a Liccszavi- majd a Malla-dinasztiák alatt élt át virágzó időszakot az India-Tibet kereskedelmi útvonal kulcsfontosságú tranzitpontjává válva. Az angol gyarmatbirodalomtól független, a 20. század közepéig meglehetősen elzárt ország sokáig az egyedüli modern hindu királyságként létezett. 2008-ban azonban, a királyi család elleni, máig nem teljesen tisztázott korábbi merénylet következtében az utolsó uralkodó visszavonult, és Nepál áttért a köztársasági államformára. Az ország sajátos geopolitikai adottsága, hogy a két dinamikusan fejlődő ázsiai nagyhatalom, India és Kína közé préselődik; a szimmetrikusnak tűnő elhelyezkedés ellenére azonban Nepál alapvetően a dél-ázsiai kultúrkör szerves részének tekinthető.

Az országban több mint 100 kisebb-nagyobb etnikum és nyelv létezik egymás mellett. A lakosság nagyjából 80%-a hindu, jóllehet a helyi emberek sokszor nem kizárólagos vallási elkötelezettségűek. A buddhisták aránya 10% körül mozog, és ezen belül több irányzat is virágzik párhuzamosan. A *mahájána-vadzsrajána* névár buddhizmus és a magashegyi népcsoportok tibeti buddhizmusa mellett a 20. századtól kezdve a *théraváda*, valamint a tibeti emigráció által meghonosított különféle tibeti iskolák és hagyományvonalak vannak jelen az országban.

A Kathmandu-völgy névár buddhizmusa különleges jelentőségű: követői az utolsó Dél-Ázsiában fennmaradt *mahájána* buddhisták. Mivel a nőtlen szerzetesség többszáz éve eltűnt körökben, a névár buddhisták családok emberek. A vallás 15–17. századi fénykorában közel 300 kolostoruk működött a Kathmandu-völgyben, elsősorban Patan (Lalitpur) városában, melyekből azonban már több nem funkcionál vagy elhanyagolt állapotban van. A hozzávetőlegesen 30 legnagyobb kolostortemplom közül kiemelkedik a Kwā Bāhā, amelynek kb. 6000 beavatott tagja van, és főpapja hagyományosan egy 12 év alatti fiúgyermek. A névár buddhisták kaszti hierarchiában élnek, melyek közül a *vadzsrácsárja* és a *sákja* a legmagasabb rangú; ők tartozhatnak egy kolostorhoz, amennyiben apjuk a kolostor tagja, anyjuk pedig kasztbéli volt. Eszerint tehát egy kolostori közösségben születési alapon lehet egy fiúgyermeknek beavatáshoz jutni, ami markánsan meghatározza a névár buddhizmus zárt jellegét. Sokszor találóan „buddhista *bráhmínok*”-nak is nevezik őket, előkelő kasztbéli pozíciójuk és papi tevékenységük miatt. Egy másik elnevezésük a „családok szerzetes”, ami szintén jól leírja státuszukat. A kolostorhoz tartozók meghatározott rotációs sorrendben végzik liturgikus tevékenységüket, létszámtól függően évente egyszer, vagy nagyobb közösség esetében, akár életükben csupán egyetlen alkalommal.

1 Helyes átírásban: Népal – itt a már meghonosodott alakot használjuk. A „Himalája” szónál a helyes magyar „Himálaja” átírást alkalmazzuk, ahogy a „nevár” alak helyett is a helytálló „névár” formát írjuk.

A napi rituálék menete kolostorról kolostorra változik, és nincs olyan átfogó szervezet, amely a rituális-liturgikus működést központilag meghatározná. A névárok hagyományosan egy tibeto-burmai nyelvcsaládba tartozó nyelvet, a névárít beszélik. Ez a nyelv erősen szanszkritizált, szövegeiket különféle észak-indiai írásokkal jegyezték le, korábban pálmalevéltre, majd nagyjából a 17. századtól kezdve papírra. A névár és tágabban a nepáli kéziratörökség óriási jelentőséggel bír a dél-ázsiai buddhizmus szövegeit illetően: a kedvezőbb klimatikus viszonyoknak és az elzártságnak köszönhetően sok buddhista mű csak itt maradt fenn az eredeti szanszkrit nyelven. A gyakran miniatúrákkal díszített kéziratokból a nepáli archívumok, illetve különféle gyűjtemények világszerte sok tízezer darabot őriznek, melyek egy részének feldolgozása mind a mai napig zajlik. Érdemes megemlíteni, hogy a névár buddhisták alapvetően a szöveghagyomány és liturgia megőrzését végzik évszázadok óta, helyi szerzők által jegyzett kiemelkedő művek csak kis számban fordulnak elő. Mindemellett a névárok különleges színvonalú művészeti tevékenységet is végeznek, elsősorban a kő- és fémszobrászat, fafaragás, tekercskép-festészet és az építészet területén.

A tibeti buddhizmust Nepálban hagyományosan a magasabb hegyekben élő valamilyen tibeto-burmai nyelvet beszélő népcsoport követi. Kiemelkednek közülük a serpák, jolmók, taman-gok, lepcsák és gurungok, akik alapvetően a *nyingmapa* hagyományvonalat gyakorolják, gyakran *bön* illetve samanisztikus elemekkel keverve.

Az elmúlt száz évben érdekes karriert futott be a *théraváda* buddhizmus nepáli újrahonosítási kísérlete. A Srí Lankáról és Bengáliából induló *théraváda* modernista mozgalmak az 1920-as évektől elsősorban a Kathmandu-völgyben igyekeztek megvetni a lábukat. Követőik alapvetően a városi, felsőbb kasztokhoz tartozó emberek közül kerültek ki, a férfiak mellett pedig a nők is könnyebben tudtak csatlakozni ehhez az irányzathoz. Eleinte nem nézték jó szemmel térnyerésüket, és csak egy nehezebb időszak után, az 1950-es évektől tudott a *théraváda* jelenlét jobban megszilárdulni. A névár buddhimushoz képest kétségkívül vonzerőt jelentett, hogy származástól és nemtől függetlenül lehetett gyakorlóvá válni. Mindemellett a szerzetesi-szerzetesnői életforma, az ételadományok beszerzése és a permanens cölibátus máig jelentős kihívást jelentenek a helyi követők számára. Napjainkban a kolostori életet választók száma néhány száz főt tesz ki, akik pár tucat kolostorban laknak, a nagyobb számú világi hívek viszont sok esetben nem kizárólagosan a *théraváda* buddhizmus követői.

A tibeti buddhista iskolák az 1950-es évektől kezdődő emigrációval jelennek meg jelentősebb mértékben Nepálban, elsősorban a Kathmandu-völgyben. Mivel a nepáliak tibeti buddhizmus iránti potenciális érdeklődését a nyelvi akadályok nagyban nehezítik, ez az irányzat lényegében megmaradt a diaszpóra vallásának, mindemellett az elmúlt évtizedekben számos nyugati érdeklődőt is magához vonzott.

Nepál viszonylag kevés szakmai figyelmet kapott hazánkban, a himálajai országgal talán csak egy tucat publikáció foglalkozik. A mostani tanulmánycsokor igyekszik hiányokat pótolni, viszont ezzel párhuzamosan még rengeteg olyan kapcsolódó téma van, amely további tárgyalást igényelne: a hindu hagyományok, vallási-antropológiai-nyelvi vizsgálódások, ezeken belül is az itthon megkülönböztetett figyelmet élvező, közép-nyugat Nepálban élő magyar népcsoport témaköre, a nyolcezer csúcsok világa, vagy akár a modern gazdasági-politikai viszonyok elemzése.

Tematikus blokkunkban most öt Nepállal foglalkozó cikket adunk közre:

Balogh Dániel *Jayavarman király szoborfelirata* című írása egy rendkívüli régészeti lelet korának meghatározásával foglalkozik. A Kusán-kori, talán magát a királyt ábrázoló szobor, feltehetően a Kathmandu-völgy legrégebbi datált feliratát viseli a 2. század környékéről. A műalkotás révén bepillantást nyerhetünk a Liccsavi-kor előtti Nepál történelmébe, és elmélyedhetünk a paleográfia és datálás tudományának rejtelmeiben is.

Kelényi Béla *Egy nagy művész művek nélkül? A nepáli művészet (át)alakulása a Yuan-kori Kínában* című tanulmánya az ikonikus nepáli művész Araniko tevékenységét taglalja. Az élete nagy részét Kínában töltő legendás alak karrierjét sok kérdés szövi át. A 13. századi alkotó feltételezett műveinek bámulatos gazdagsága a velük kapcsolatos kérdéseket is felvetve kerül részletes bemutatásra.

Gelle Zsóka *Feljegyzés, melynek látványa mosolyra derít – Egy népi kompendium a nepáli Himalájából* cikke a jolmó népcsoport egyik szöveggyűjteményét vizsgálja, és közöl belőle fordításrészletet. A tibeti nyelven írott mű részletes képet ad a 17. század magashegyi vidékének vallási-kulturális hagyományairól, melyről a mai napig csak meglehetősen keveset tudunk.

Kiss Csaba *A névár nyelvről* című esszéje ennek a ritka témának nyújtja az első magyar nyelven megjelent áttekintését részletes bibliográfiával ellátva.

Hidas Gergely *Mikrohistória Lalitpurból: Látogatás egy vajrācāryánál* című írása közli egy nemrég elhunyt buddhista tanítómester nepáli nyelven írt életrajzának fordítását, melyből képet kaphatunk egy közel évszázados életút változatos eseményeiről, majd bemutatja a Mester rituális tevékenységének egy részletét.

Válogatott szakirodalom

Magyarul

- Baktay Ervin. 1955. „Nepáli fémplasztika a Keletázsiai Művészeti Múzeumban.” *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei II.* Budapest: 291-305.
- Gelle Zsóka. 2015. „Jolmó mandala.” *Keréknyomok* 9: 133–144.
- 2022. „A magától keletkezett fény. Narratívák a Szvajambhú sztúpa kultuszában.” *Keréknyomok* 14: 103–115. <https://doi.org/10.56213/Kerekny.14.2022.07>
- 2023. „Tibeti források sNgags ,chang Shākya bZang po életéről.” *Keréknyomok* 15: 80–97. <https://doi.org/10.56213/Kerekny.15.2023.04>
- Kelényi Béla. 2019. „Istenek metamorfózisa. Nepal Art Now. Kortárs nepáli művészek kiállítása a bécsi Weltmuseumban.” *Balkon* 8: 12–19.
- Sipos Erzsébet. 2010. *Nepál. Kanya'da'n Szűz útra bocsátása*. Kossuth kiadó, Budapest [útleírás]
- Skilton, Andrew. 1997. „A buddhizmus Nepálban.” In: *A buddhizmus rövid története*. Corvina, Budapest: 154–155.
- Tóth Edit. 1963. *Nepál művészete a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeumban*. Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum, Budapest.

- Wilhelm Zoltán, Kisgyörgy Péter, Déri Iván. 2010. *Nepál*. Publikon, Pécs.
- Woynárovich Elekné. 1979. *Nepál – Az élő istennő országa*. Gondolat, Budapest. [útleírás]
- Zentai György. 2014. „Baktay Ervin és a nepáli művészet „felfedezése”” In: Kelényi B. (szerk.) *Az indológus indián. Bakaty Ervin emlékezete*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest: 349-354.

Idegen nyelven

- Basukala, Bijay & Gutschow, Niels & Sharma, Nutandhar. 2022. *Patan – Vābāhā. History and Inventory of a Newar Buddhist Monastery*. Heidelberg: University Publishing.
- Deeg, Max. 2016. *Miscellanae Nepalicae: Early Chinese Reports on Nepal. The Foundation Legend of Nepal in its Trans-Himalayan Context*. Lumbini: Lumbini International Research Institute.
- Gellner, David. 1992. *Monk, Householder and Tantric Priest: Newar Buddhism and its hierarchy of ritual*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelényi Béla. 2006. „Two Trunks from London: Hungarian aspects of the ‘discovery’ of Nepalese art.” *Ars Decorativa* 24: 123–145.
- Kramrisch, Stella, 1964. *The Art of Nepal*. London: Asia Society.
- Kreiger, Hugo E. 1999. *Kathmandu Valley Painting: The Jucker Collection*. London: Serindia Publications.
- Lévi, Sylvain. 1905–1908. *Le Népal. Étude Historique d'un Royaume Hindou*. Paris: Ernest Leroux.
- LeVine, Sarah and Gellner, David. 2005. *Rebuilding Buddhism. The Theravada Movement in Twentieth-Century Nepal*. Cambridge, Mass. and London: Harvard University Press.
- Lewis, Todd T. 2000. *Popular Buddhist Texts from Nepal*. Albany: SUNY Press.
<https://doi.org/10.2307/jj.18253141>
- Locke, John. 1985. *Buddhist Monasteries of Nepal. A Survey of the Bāhās and Bahīs of the Kathmandu Valley*. Kathmandu: Sahayogi Press.
- Michaels, Axel. 2018. *Kultur und Geschichte Nepals*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag. [angolul: *Nepal. A History from the Earliest Times to the Present*. Oxford & New York: OUP]
- Pal, Pratapaditya. 1985. *Art of Nepal*. Los Angeles: Los Angeles County Museum of Art.
- Petech, Luciano. 1984. *Mediaeval History of Nepal. (c. 750–1482)*. Roma: Is.M.E.O.
- Ramble, Charles. 2008. *The Navel of the Demoness: Tibetan Buddhism and Civil Religion in Highland Nepal*. New York: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195154146.001.0001>
- Regmi, Dilli Raman. 1969. *Ancient Nepal*. Calcutta: Firma KL Mukhopadhyay.
- Rospatt, Alexander von. 2015. „Local Literatures: Nepal.” In: J. Silk et al. (eds.) *Brill's Encyclopedia of Buddhism. Vol. I. Literature and Languages*. Leiden: Brill: 819–830.
- Slusser, Mary Shepherd. 1982. *Nepal Mandala*. New Jersey: Princeton University Press.
- Tuladhar-Douglas, Will. 2006. *Remaking Buddhism for Medieval Nepal*. Abingdon & New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203007334>
- Vajracharya, Gautama V. 2016. *Nepalese Seasons: Rain and Ritual*. New York: Rubin Museum of Art.
- Wright, Daniel. 1877. *History of Nepal*. Cambridge: Cambridge University Press.